

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

факультет дошкільної і початкової освіти
імені Валентини Волошиної
кафедра початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

УДК 373.3.015.31:7

на тему: **ПОДОЛАННЯ НЕУСПІШНОСТІ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ**

Студентки II курсу МАП групи
Освітньої програми Початкова освіта. Психологія
Спеціальності 013 Початкова освіта
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістр
Романенко Ірини Вікторівни
Науковий керівник: Кіт Галина Григорівна,
канд. пед. наук, доцент

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

_____

(підпис) (ініціали, прізвище)

_____

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2021 рік

ПЛАН

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА НЕУСПІШНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	11
1.1. Сутність проблеми неспішності в умовах загальноосвітньої школи.....	11
1.2. Характеристика неспішності та причини її появи в учнів молодшого шкільного віку.....	21
1.3. Педагогічний потенціал арт-терапії у подоланні неспішності молодшого школяра.....	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ПОДОЛАННЯ НЕУСПІШНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ	44
2.1. Діагностика рівня шкільної неспішності учнів молодшого шкільного віку.....	44
2.2. Характеристика сучасних арт-терапевтичних технік освітньої практики...53	
2.3. Використання арт-терапевтичних методів для подолання неспішності учнів молодшого шкільного віку.....	60
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Сучасний період розвитку української держави потребує детальних змін у різних сферах життєдіяльності, у тому числі й у процесі навчання та виховання підростаючого покоління. Усебічний розвиток і виховання громадян – обов'язкова умова побудови нового гуманно-демократичного суспільства. Саме це завдання втілюється через формування духовного, фізичного, соціального та психічного здоров'я людини. Особливу актуальність мають саме прикладні експериментальні дослідження, що спрямовані на подолання різних негативних явищ, які можуть супроводжувати розвиток особистості з самого народження. В умовах важкого, нестабільного сьогодення, розвиток дитини відбувається все складніше та повільніше, що дегармонізує становлення її як особистості, тим самим шкодить майбутньому як людини, так і держави в цілому.

Шкільні роки – один із найважливіших етапів у житті людини. У цей час найактивніше формується її особистість, відбувається розумовий та психічний розвиток. Існує загальновідомий факт: найбільш важливим періодом у становленні особистісної успішності учнів є перехід дитини з дошкільного в молодший шкільний вік. У дітей даного віку спостерігається багато психологічних особливостей, які сприяють виникненню явища неуспішності. Тому саме в цьому віці може закріпитися такі властивості особистості, як «важкий характер», конфлікти із друзями та рідними, низька самооцінка й, передусім, відставання у навчанні. Хоча з іншого боку, такі стани молодшого шкільного віку можна вважати найбільш сприятливими до навчально-виховних впливів, що дає можливість проводити ефективну формуючу і, що не менш важливо, коригуючу роботу з подолання особистісної неуспішності учнів початкової школи.

Актуальність нашого дослідження зумовила гостра проблема неуспішності молодших школярів у новій, сучасній українській школі. Ще не зовсім морально та фізично сформовані особи втрачають справжній інтерес до навчання ще до того, як починають навчатися в середніх класах. Хоч і метою початкової школи завжди було «навчити вчитися» у майбутньому. Наразі

заклади освіти, а саме вчителі, не мають у своєму теоретико-методичному арсеналі необхідних знань і умінь адекватного стимулювання школярів до учіння. Це і є однією з головних причин неуспішності учнів початкової школи. Шкільний заклад несе відповідальність перед невстигаючими учнями, а також перед їхніми батьками. Адже саме початкова школа обіцяє виховати моральних, культурних, творчих та соціально зрілих особистостей, які надалі будуть мати змогу самостійно навчатись та розвиватися.

Замість того, ростуть учні, які ще з початкових класів не мають бажання йти до школи, отримувати нові знання та досягати нового в науці. З цього і починаються усі основні проблеми суспільства. Саме вчителям початкової школи держава доручає виховувати шановане покоління, яке в майбутньому створює нову країну із великим прогресом.

Як бачимо, неуспішність учня – це великий недолік для його майбутнього життя. «Маловстигаючі учні завжди були і будуть». Така думка, на жаль, є досить поширена серед багатьох учителів. До того ж, такі працівники освітніх закладів не бачать своєї вини в цьому. Вони помічають у невстигаючих учнях лише погане, тому що вони не захотіли й не змогли побачити в них прекрасне, те, що легко можна відкрити та запалити, те, до чого так прагнули педагоги в минулому.

Учителі рідко враховують особливості розуміння у таких дітей, рівень підготовленості, характер їхнього мислення, працездатності у конкретний момент, загальний розвиток, інтереси, потреби чи навіть тимчасовий психічний стан, що є не менш важливим. Не кожен педагог розуміє сутність проблеми неуспішності – однієї із найбільших проблем сьогодення.

Проблему неуспішності в навчанні школярів ґрунтовно досліджували Ю. Бабанський, І. Бех, В. Бондар М. Боришевський, К. Булаєва, В. Дволучанська, О. Казачінер, А. Логвинюк, М. Мурачковський, Т. Павлова, Т. Сухенко, Л. Туріщева, В. Цетлін. Незважаючи на те, що сучасна школа намагається ліквідувати відстаючих учнів, ця проблема залишається актуальною і досі.

У наш час на полицях книгарень можна побачити безліч літератури з педагогіки. Сучасне суспільство стало приділяти велику увагу самопізнанню, самореалізації, прагненню до самовдосконалення.

На допомогу все частіше приходять мистецтво, яке легко поєднується практично із усіма галузями та науками. Педагогіка починає розкриватись і ділитись на десятки інших підгалузей, кожна з яких несе в собі окрему, корисну інформацію для учнів та вчителів. З'являється велика кількість новітніх методик, які стають корисними у роботі із різними дітьми.

Великий інтерес в суспільстві представляє література з арт-терапії, тому вивчення і використання безпосередньо цієї галузі представляє для сучасного суспільства низку нових дієвих та ефективних технік. Застосування методів арт-терапії для різних вікових груп має свою специфіку. Для кожного вікового періоду існують свої універсальні методи, які можна застосовувати для більшості, що діляться за віком. Так само арт-терапія досить вдало поєднується із педагогікою та проблемами, які у ній виникають, зокрема, неуспішністю молодшого школяра та відставанням у навчанні.

Усе вище сказане зумовило вибір теми нашого дослідження «Використання арт-терапії у роботі з неуспішними учнями». На нашу думку, дана робота сприятиме кращому розумінню однієї з головних проблем сучасної школи – проблеми неуспішності, і визначить, як арт-терапія може допомогти вирішити цю непросту, але вкрай важливу і болючу у наш час проблему.

Об'єктом дослідження є неуспішність молодшого школяра.

Предмет дослідження – процес подолання неуспішності молодших школярів засобами арт-терапії.

Мета дослідження: розробити та апробувати методику подолання неуспішності в дітей початкової школи шляхом використання арт-терапії.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні: якщо для подолання неуспішності молодшого школяра використовувати арт-терапію, то рівень неуспішності досягне свого мінімального значення, оскільки арт-терапевтичні методи є досить ефективними у роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Завдання:

1. Вивчити та проаналізувати проблему неуспішності та причини її появи в учнів початкової школи на сучасному етапі навчання.
2. Довести необхідність застосування арт-терапії у роботі з неуспішними дітьми.
3. Охарактеризувати найпопулярніші арт-терапевтичні техніки та проаналізувати їх доцільність у роботі із невстигаючими школярами.
4. Дослідити рівень шкільної неуспішності на сучасному етапі навчання.
5. Проаналізувати можливість використання арт-терапевтичних засобів для учнів із поганою успішністю.

Для вирішення поставлених завдань був застосований комплекс **методів:** теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, вивчення педагогічного досвіду, узагальнення інформації з нормативних документів, психологічної, педагогічної літератури й методичних джерел в аспекті досліджуваної проблеми) та емпіричних (спостереження за діяльністю учнів, анкетування (за Н. Г. Лускановою), бесіда, метод «Пісочної терапії», аналіз продуктів художньо-творчої діяльності дітей із безуспішною навчальною діяльністю).

Експериментальна робота здійснювалася на **базі** ТОВ «Приватного дитиноцентрованого закладу загальної середньої освіти I-III ступенів «ХАБ Скул».

Попередні результати дослідження **апробовано** на наукових конференціях різного рівня:

- III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Третя школа технологій інклюзивної освіти), 28-29 листопада 2019 року, на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця. Тема виступу: «Арт-терапевтичні методики у роботі з неуспішними учнями».
- Міжвузівська науково-практична конференція «Професіоналізм педагога в умовах сучасного освітнього простору», 28 лютого 2020 року

на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький. Тема виступу: «Арт-терапія як інноваційний шлях подолання неспішності молодшого школяра»;

- IV Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», 3 березня 2020 року, на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця. Тема виступу: «Творче використання педагогом арт-терапевтичних методів у контексті подолання неспішності молодших школярів»;

- Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології розвитку особистості», 14-15 травня 2020 р. на базі НПУ імені М. П. Драгоманова, м. Київ. Тема виступу: «Арт-терапія як засіб підготовки майбутніх учителів школи I ступеня».

- Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (VIII школа методичного досвіду), 24-25 листопада 2020 р. на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця. Тема виступу: «Арт-терапія в засобах мистецької освіти – новітня технологія подолання неспішності молодших школярів».

- IV Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Четверта школа технологій інклюзивної освіти, 10-11 грудня 2020 р. на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця. Тема виступу: «Арт-терапевтична робота з неспішними учнями молодшого шкільного віку».

- Всеукраїнська конференція з міжнародною участю «Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти», 11-12 червня 2021 р. на базі Національного університету «Чернігівського колегіуму» імені

Т.Г.Шевченка (факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв), м. Чернігів. Тема виступу: «Арт-терапевтичні методи: аспект підготовки педагога до подолання неспішності молодших школярів».

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Нова українська школа й підготовка вчителя до забезпечення базової середньої освіти», 29 жовтня 2021 р. на базі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів. Тема виступу: «Арт-терапія як важлива складова подолання неспішності учнів під час переходу від початкової до базової середньої освіти».

- V Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (V школа технологій інклюзивної освіти), 17-18 листопада 2021 р. на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця. Тема виступу: «Арт-терапія як сучасний метод подолання неспішності учнів молодшого шкільного віку».

- II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти», 25–26 листопада 2021 р. на базі кафедри педагогіки Бердянського державного педагогічного університету, м. Бердянськ. Тема виступу: «Психолого-педагогічна корекція шкільної неспішності молодших школярів, як показник організаційно-педагогічного супроводу фахового зростання особистості».

- XI Міжнародна інтернет-конференція молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук», 8-10 грудня 2021 р. на базі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів. Тема виступу: «Використання арт-терапії як метод заохочення молодших школярів до навчання».

Дослідницькі пошуки автора представлено у наступних **публікаціях:**

- Романенко І. В. Арт-терапія як інноваційний шлях подолання неуспішності молодшого школяра // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 3 березня 2020 р.) / за ред. О. А. Голюк : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2020. Вип. 9. С. 271-274.
- Романенко І. В. Арт-терапія як інноваційний метод навчання неуспішних школярів // Освітній процес початкової школи: досвід, проблеми, перспективи: матеріали всеукраїнської студентської інтернет-конференції 19-20 квітня 2020 року. Умань: МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т початкової освіти [та ін.]; [Голов. ред. Комар О. А.; редкол.: Кравчук О. В., Грітченко Т. Я., Лоук О. В. [та ін.]. Умань, 2020. С. 89-94.
- Кіт Г. Г., Романенко І. В. Проблема неуспішності молодших школярів як один з найголовніших аспектів соціально-психологічного становлення особистості // Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць / укл. Поясик О. І., Слипанюк О. В., Ковальчук М. П. Івано-Франківськ: НАІР, 2021. С. 128-131.
- Романенко І. В. Арт-терапія як сучасний метод подолання неуспішності учнів молодшого шкільного віку // Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами : збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 17-19 листопада 2021 р.) / редкол. : Н. О. Комарівська, Т. М. Кривошея,

Л. В. Любчак, Л. А. Присяжнюк, О. М. Блажкова, І. Г. Барановська
; за заг. ред. О. П. Демченко. Вінниця, 2021. Вип. 4. Прийнято до
друку

- Романенко І. В. Використання арт-терапії як метод заохочення
молодших школярів до навчання // Глухівські наукові читання.
2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук:
матеріали XI Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і
студентів, 8-10 грудня 2021 р. Подано до друку.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів,
висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг 86
сторінок.

ВИСНОВКИ

Будь-яка проблема, що стосується освіти, повинна вирішуватись якнайшвидше. Про це говорить ряд фактів, які помічають як вчителі учнів молодшого шкільного віку, так і їх батьки.

Отже, неуспішність молодшого школяра – це великий недолік для його майбутнього життя. Ми виявили, що подолання даної проблеми є однією із найважливіших задач теоретичної та практичної педагогіки. По всьому світі існує питання відстаючих школярів, яке пізніше переростає у більш серйозну проблему.

Теоретична частина нашого дослідження свідчить, що неуспішність і відставання взаємопов'язані; систематична неуспішність веде до педагогічної занедбаності, під якою розуміється комплекс негативних якостей особистості; це явище вкрай небажане і небезпечне з моральної, соціальної та економічної позицій та потребує різнобічних підходів при його вивченні; найважливішу роль у становленні шкільної успішності учня грають батьки та вчителі.

Існують різні причини неуспішності. Найпоширенішими є погана мотивація до навчальної діяльності, страх відкритися чужим людям, дезадаптація у шкільному середовищі, сімейні проблеми тощо. Однак, більшість із них можна виправити на початковому етапі їх виявлення. Психологічну структуру шкільної неуспішності утворюють три взаємопов'язані компоненти:

- *недостатній рівень навчальних досягнень молодшого школяра, що проявляється у переважному та систематичному отриманні учнем негативних суджень учителя.*

- *низький рівень особистісної адаптованості до умов навчання, що проявляється у систематичному невиконанні шкільних правил, вимог учителя, підвищеній емоційній напруженості та нестабільності тощо;*

- *порушення взаємин дитини з однокласниками, вчителем, батьками, що проявляється у низькому соціометричному статусі в класі, конфліктах з батьками з приводу шкільних оцінок, у неадекватному ставленні до*

висловлювань та оцінок з боку вчителя та неадекватній самооцінці власних навчальних досягнень.

У наш час зміст освіти акцентує увагу на розвитку творчих, інтелектуальних здібностей дитини. Одним із найефективніших способів подолання неуспішності є арт-терапевтичні методи, які багато психотерапевтів називають «зціленням». Арт-терапія – унікальна можливість для дослідження особистості, що дозволяє пропрацювати думки і емоції, які дитина тримає в собі, тим самим зрозуміти деякі причини неуспішності учнів. Подолання неуспішності – перший крок до щасливого життя людини.

Емпірична частина нашого дослідження показала, що однією із вагомих причин неуспішності учнів початкової школи є їх слабка мотивація. Рівень інтелектуальних здібностей учнів ми досліджували за допомогою психодіагностичних методів дослідження особистісних характеристик дитини, що є, на нашу думку, причинами шкільної неуспішності. Досить великий відсоток школярів з кожного класу виявились погано мотивованими до навчальної діяльності. Їхню неуспішність під час занять підтвердила наша бесіда з учителями школи, а також спостереження за ходом уроків та перевірка робочих зошитів.

Досить ефективною у дослідженні даного питання виявилась анкета за Н. Г. Лускановою. Учні відповідали на ряд питань, а інтерпретація результатів показала наступне: 19% дітей із вибірки мають високі пізнавальні мотиви, намагаються слідувати усім правилам, старанно виконують свої обов'язки. Натомість 9,5% учнів мають серйозні проблеми у навчанні, не налагоджений зв'язок з учителем та однокласниками. Діти цього рівня не відчують себе потрібними у школі та не бачать сенсу ходити до неї.

Крім того, в ході дослідження ми виявили, що існує багато технік арт-терапії, які вчитель початкової школи може практикувати для вирішення багатьох учнівських проблем у контексті навчання. Такими проблемами є, перш за все, неуспішність, невпевненість в собі, гнів, асоціалізація, страх бути непочутим або найгіршим у класі, тривожність, дезадаптація, невміння працювати у групі, проблеми у спілкуванні з учителем, проблеми із самооцінкою. Кожна з технік є

по-своєму цікавою у роботі з учнями початкової школи. Найпопулярнішими із них є: ниткографія, музикотерапія, казкотерапія, танцювально-рухова терапія, монотипія, бібліотерапія.

На нашу думку, досить потужною у подоланні неуспішності є саме техніка «пісочна терапія», яка містить багато вправ, ігор та методів, які вчитель має змогу підлаштувати під потрібну ситуацію. Техніка роботи із піском дає змогу дитині неусвідомлено відкриватися оточуючим, зрозуміти власне «Я», тим самим «допомогти» педагогові зрозуміти суть і характер існуючої проблеми. Протягом трьох місяців ми проводили заняття під назвою «Диво-пісок». За цей час ми досягли позитивних результатів у досліджуваній проблемі та спостерігали чудову динаміку когнітивних, емоційних та соціальних рівнів учнів.

Вважаємо, що в даній роботі нам вдалося проаналізувати таку проблему освіти, як неуспішність учнів у початкових класах та виявити основні причини її виникнення. Також ми спробували дослідити рівень успішності дітей у початковій школі та досягли часткового успіху у подоланні явища неуспішності техніками арт-терапії.

Водночас проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Потребують подальшого вивчення і дослідження можливості різних арт-терапевтичних технік у подоланні неуспішності молодших школярів, підготовка майбутнього вчителя до використання арт-терапії у роботі з учнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арт-педагогика и арт-терапия в специальном образовании: [учебник для вузов] / Е. А. Медведева, И. Ю. Левченко, Л. Н. Комиссарова, Т. А. Добровольская. Москва: Академия, 2001. 248 с.
2. Арт-терапия / сост. и общая редакция А.И. Копытин. СПб. : Питер, 2001. 320 с.
3. Бабанский Ю. К. Об изучении причин неуспеваемости школьников. Ю. К. Бабанский. Советская педагогика. 1972. № 1. С. 39-50.
4. Бардін К. В. Якщо ваша дитина не хоче вчитися. К. В. Бардін. Москва: Знання, 1980. С. 24-25.
5. Беляєва О. Шкільна неуспішність. Психолог, 2011. № 44. С. 27-29.
6. Блонський П. П. Шкільна успішність. Москва: Просвещение, 2001. 423 с.
7. Бударний А. А. Шляхи та методи попередження і подолання неуспішності і второгодництва: автореф. канд. дис. А. А. Бударний. Москва: Просвещение, 2005. 521 с.
8. Вишківська В., Шикиринська О. Організація процесу навчання в новій українській школі: теоретико-практичний аспект. Молодь і ринок, 2019. № 11 (178). С. 115-119.
9. Гайова В. С. І. М. Мельник. Педагогічні умови забезпечення гармонії стосунків у підсистемі «молодший школяр – колектив». Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки. 2010. Вип. 176. С.41-46.
10. Грицюк В. І. Активізація корекційно-виховної роботи в допоміжній школі засобами рухливих ігор : Автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.03. Ін-т дефектології АПН України. Київ: 2000. 17 с.
11. Делікатний Г. Д. Оцінка знань як органічна частина процесу навчання. Радянська школа. 1989. №5. С. 23-26.
12. Демченко О. П. Ігрові виховні ситуації у формуванні особистості дитини. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : [навчально-методичний посібник] // за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 111-124.

13. Деркач О. О. Створюємо галактику класу: Арт-педагогічна техніка як засіб налагодження взаємин у колективі. *Учитель початкової школи*. 2017. №3. С. 20-23.
14. Эль Г. Н. Человек, играющий в песок. *Динамичная песочная терапия*. СПб.: Речь, 2010. 2008.
15. Жук Н. Казкотерапія як спосіб формування «Я» молодшого школяра. *Рідна шк.* 2006. № 6. С. 51-52.
16. Зорочкіна Т. С. Неуспішність як наслідок процесу відставання у навчанні дітей молодшого шкільного. *Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки*. 2009. Вип. 142. С. 36-39.
17. Ілляченко Т. Хто вони – ті, що не встигають?. *Початкова школа*. 1999. №3. С. 25-28.
18. Калмикова Е. І. Проблеми подолання неуспішності очима психолога [Текст]. Москва: Знання, 1982. 338 с.
19. Кваша М. Й. Короткий огляд найімовірніших причин шкільної неуспішності учнів та шляхи її подолання. *Львівська гімназія «Престиж»*. URL: http://gymnasiumprestige.lviv.ua/index.php?catid=58:statti_psyhologa&id=211;2011-09-14_122911&Itemid=257&option=com_content&view=article (дата звернення: 13.09.2021).
20. Кіт Г. Г. Побудова взаємин учителя та учнів в умовах школи I ступеня. *Етичний портрет педагога: історія та сучасність: матеріали круглого столу (Хмельницький, 27 лютого 2016 року)* / Укл. Н. В. Казакова, Н. А. Сівак. Хмельницький : ФОП «О.М.Казаков», 2016. С. 50-52.
21. Кіт Г. Г. Творчість як необхідна умова ефективності педагогічного процесу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. Випуск 28. Вінниця, 2009. С. 325-329.
22. Кіт Г. Г. Творчо-дослідницька діяльність учителя як засіб формування мотивації учіння молодших школярів. *Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів*.

- (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 5-7 квітня 2011 р. / ред. кол. Г.С.Тарасенко, В.М.Литовченко, Л.С.Лойко та ін. Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2011. Вип. 9. С. 91-95. (Серія: Початкове навчання). С. 93.
23. Колошина Т. Ю. А. А. Трусъ. Арт-терапевтические техники в тренинге: характеристики и использование. Практическое пособие для тренера. СПб.: Речь, 2010. 189 с.
24. Кондратенко Л.О. Психологія первинної шкільної неуспішності: монографія/ Кондратенко Л.О. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 488 с.
25. Копытин А. И. Летний арт-терапевтический лагерь. Исцеляющее искусство. Журнал арт-терапии: Мультидисциплинарное издание. Том 8. № 2. Лето 2005. С. 4-8.
26. Коханець П. Вікова динаміка показників фізичної підготовленості молодших школярів. Педагогіка, психологія та мед-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. 2005. № 14. С. 27-32.
27. Красовська О. Дидактична структура та типи уроків образотворчого мистецтва у змісті професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Нова пед. думка. 2014. № 1. С. 73-77.
28. Лазаренко Н. І. А. В. Хіля, А. М. Коломієць Формування в дітей з функціональними обмеженнями індивідуальної системи знань сенсожиттєвого характеру засобами арт-терапії. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2017. Вип.13.С. 5-7.
29. Лебедева Л. Д. Педагогические основы арт-терапии в образовании учителя: дис. д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва: РГБ, 2003. 383 с.
30. Любчак Л. В. Творче використання методів виховання в умовах сім'ї: технологія оптимальної взаємодії. Науково-методичний вісник «Відродження». Вінниця: ВОПОПП, 2008. №1. С. 86-91.
31. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития. Учебное пособие для студентов сред. пед. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 256 с.

32. Маркова А. К. Види відносин школярів, до навчання [Текст]. Рад. педагогіка. 1984. № 11. С. 12-23.
33. Мелобенська С. В. Допис- автобіографія. URL: <https://www.facebook.com/103015701562290/posts/103039338226593/> (дата звернення: 30.11.2021).
34. Мельничук І. В. Р. П. Петрова Використання арт-терапевтичних технік у підготовці студентів-психологів у контексті Болонського процесу. Наука і освіта. 2012. № 9. С. 141-144.
35. Мерва Л. С. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до роботи з обдарованими учнями як педагогічна проблема. Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Педагогіка. 2011. № 2. С. 250-254.
36. Немов Р. Психологія : в 3 кн. Москва : Владос, 2002. Кн. 3 : Психодіагностика. 640 с.
37. Обухівський К. Психологія потягів людини. Москва: 1971. 67 с.
38. Орленко І. М. Казкотерапія з використанням техніки квілінг у психокорекційній роботі з гіперактивними дітьми. Наша шк.. 2014. № 1. С. 17-19.
39. Платонова Н. Роль розвивального навчання в розвитку освіти. Сільська школа України. 2008. №11. С. 17.
40. Практикум по арт-терапии / Под ред. А. И. Копытина. СПб.: Питер, 2000. 448 с.
41. Салій С. П. «У гостях у казки»: музично-театралізована вистава за мотивами української народної казки «Про півника, курочку та хитру лисичку». Початкове навчання та виховання. 2011. № 32 /33. С. 72-74.
42. Саранча І. Г. А. В. Хіля Підготовка студентів педагогічних спеціальностей до роботи в інклюзивному просторі: ресурсна кімната, арт-терапевтична студія. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2020. № 61. С. 162-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2020_61_31 (дата звернення: 26.06.2021).

43. Сечейко О. Комплексний підхід до розвитку особистості як основа забезпечення успішності школяра . Дир. шк., ліцею, гімназії. 2011. № 1. С. 39-44.
44. Славіна С. С. Індивідуальний похід до неуспеваючим і недисциплінованим школярам [Текст]. Москва: Просвещение, 1986. 217 с.
45. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посіб. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. Г. Артемчук, Н. Д. Абрамян. Київ: Каравела, 2006. 344 с.
46. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. Том 1. Київ : Рад. школа, 1976-1977. 654 с.
47. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори : в 5 т. Т. 1. Київ: Рад. шк., 1977. С. 55-209.
48. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Вибр. тв. в 5 т. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3. 670 с.
49. Туріщева Л.В. Настільна книга шкільного психолога: Навчально-методичний посібник для вчителя. Х.: Вид. група «Основа», 2009. 256 с.
50. Уэлсби К. Часть целого: арт-терапия в школе. Арт-терапия / сост. и общая редакция А. И. Копытин. СПб. : Питер, 2001. С. 160-181.
51. Федій О. А. Пісочна терапія у просторі професійної діяльності сучасного вчителя початкових класів. Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2009. Вип. 43. С. 96-101.
52. Філь О. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання казкотерапії у професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. С. 20.
53. Хіля А. В. Арт-терапія у системі засобів виховання ціннісного ставлення до життя у дітей та молоді з функціональними обмеженнями: метод. матеріали. Ч. 1. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 252 с.
54. Цетлін В. С. Неуспішність школярів та її попередження [Текст]. Москва: Педагогіка, 1977. С. 243.

55. Черкесова І. Г. Арт-терапія засобами кольору: Метод. рек. до вивч. курсу "арт-терапія" для студ. вищ. навч. закл. Миколаїв. держ. ун-т ім. В.О.Сухомлинського. Миколаїв : ІЛІОН, 2005. 68 с.
56. Шкуратов В. А. Історична психологія: монографія. Ростов на Дону: ЮФУ., 2009. 418 с.
57. Штейнхард Л. Юнґіанська пісочна терапія. СПб.: Пітер, 2001. 320 с.